

Володимир Гаюк,
Іван Паламар

Релігієзнавчі студії Миколи Андрусяка (1902–1982 рр.)

Висвітлено життєвий шлях українського історика, громадсько-культурного діяча, його участь у національних змаганнях, творчий доробок. Розглянуто основні напрями наукових зацікавлень М. Андрусяка, релігієзнавчі праці вченого, присвячені проблемам історії української Церкви, дослідженню життєдіяльності її діячів.

Ключові слова: державно-соборницькі прагнення, історико-церковні дослідження, церковно-релігійне життя, українська історіографія, краєзнавство

Увагу сучасних дослідників дедалі більше привертають імена та праці тих українських громадських діячів і вчених, яких радянська історіографія замовчувала або намагалася всіляко звинувачувати у «буржуазному націоналізмі». Серед таких постатей донедавно часу був і Микола Андрусяк – український історик, вчений і громадський діяч, представник молодшого передвоєнного покоління працівників Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Ще у 1930-х роках він зарекомендував себе талановитим дослідником української минувшини. Досліджуючи проблеми історії Церкви XVII – першої чверті XVIII ст., історію козаччини, суспільно-політичні рухи в Галичині другої половини XIX ст. – початку XX ст., питання української історіографії, біографістики, краєзнавства, вчений здобув науковий авторитет і визнання громадськості завдяки працям «Jozef Szumlanski pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): Zarys biograficzny» (1934), «Нариси з історії галицького москвофільства» (1935), «Мазепа і Правобережжя» (1938), «Генеза і характер галицького русофільства» (1941), «Історія козаччини» (1946), «Назва Україна» (1954) та ін.

Та попри значний науковий доробок у радянських довідкових виданнях та енциклопедіях відомостей про М. Андрусяка немає, бо він, як і багато інших вчених і діячів, змушений був покинути рідну землю у роки Другої світової війни, отримав ярлик зрадника і був приречений на забуття. Тому й життєвий шлях вченого та його творча спадщина були поза увагою дослідників і донині недостатньо вивчені.

Серед перших наукових оцінок праць М. Андрусяка дослідники називають рецензії на них о. Й. Скрутеня, О. Прицака, М. Антоновича, Р. Бжеського, В. Заїкіна, Б. Крупницького, А. Іщака, О. Деруги та інших, що появились в 1930-х роках.

У післявоєнних еміграційних періодичних виданнях були опубліковані статті Т. Мацьківа та Ю. Бескида, присвячені ювілеям вченого, в яких лаконічно окреслено широту наукових інтересів ювіляра, зафіксовано його дослідження з історії Церкви, козащини, національного відродження Галичини, з питань історіографії та краєзнавства.

Дослідження творчої спадщини М. Андрусяка значно активізувалося після проголошення незалежності України. Цьому присвячені праці сучасних істориків, історіографів, літературознавців – Л. Тиміш, С. Білої, Б. Якимовича, О. Яся, В. Качкана, М. Чебан та ін. Короткі відомості про М. Андрусяка вміщено у «Енциклопедії українознавства», «Енциклопедії сучасної України», «Енциклопедії історії України», «Енциклопедії Львова», «Українське козацтво. Мала енциклопедія» та інших. Життя й творчість вченого популяризують у місцевій пресі, окремих виданнях львівські дослідники-краєзнавці В. Лаба, С. Андрусак, М. Степанюк (зокрема, стараннями останнього зібрано та систематизовано архівні матеріали про видатного земляка для відкриття музею у його рідному селі Переволочна).

Разом з тим поза увагою дослідників ще залишається джерельний матеріал з архівів Німеччини й США, який дасть змогу глибше з'ясувати обставини життя та наукової діяльності вченого¹.

Микола Андрусак народився 20 лютого 1902 р. у с. Переволочна Золочівського повіту на Галичині (тепер Буський р-н Львівської обл.) у незаможній селянській родині Григорія Андрусяка й Анастасії Рудко. Окрім сина Миколи, у сім'ї було ще чотири доньки. Про дитячі та юнацькі роки майбутнього вченого відомо небагато, здебільшого з його пізніших спогадів про рідне село та автобіографії². Відомо, що серед тодішніх мешканців села панували москвофільські настрої, що й спричинило чисельні арешти й переслідування тисяч галичан австрійською військовою адміністрацією під час Першої світової війни (у тому числі діда та баби Миколи по материнській лінії)³.

Початкову освіту Микола отримав у місцевій народній школі, а з 1912 р. навчався у Бродівській реальній гімназії (німецькомовній), мешкаючи в українській Бурсі ім. Маркіяна Шашкевича, збудованій на початку ХХ ст. Та закінчив Микола тут лише перший клас, а після цього перебував три роки воєнного лихоліття у рідному селі. У 1916 р. його батька мобілізували до царської армії. Тоді ж М. Андрусяку вдалося продовжити гімназійні студії у Яворові, в Українській приватній гімназії⁴. Але й тут навчання було недовгим, бо внаслідок Першолистопадового чину 1918 р. було проголошено ЗУНР, почалася польсько-українська війна. М. Андрусак писав, що у цих подіях посильну участь брав і він разом із іншими юними гімназистами, «вартуючи

біля різних магазинів»⁵. Згодом відновив він навчання у новоствореній Державній українській гімназії в Золочеві. Але наступ армії Галлера у Східну Галичину спричинив відступ українського війська та влади на південь Тернопільщини. Тоді ж, 23 травня 1919 р. учень четвертого класу золочівської гімназії разом з іншими гімназистами зголосився до Української Галицької Армії, у якій прослужив до її ліквідації наприкінці квітня 1920 р. Пізніше він продовжив службу в Армії УНР, а наприкінці 1920 р. після військової служби повернувся у Галичину і продовжив перерване війною навчання: спочатку самостійно, а у червні 1921р. успішно склав вступні іспити у сьомий клас Академічної гімназії м. Львова, повний курс якої закінчив наприкінці травня 1923 р., склавши іспит зрілості⁶.

У 1923 р. він вступив на філософський факультет Львівського університету, де відвідував семінар з польської історії епохи середньовіччя під керівництвом професора Станіслава Закшевського⁷. Під час навчання студент заробляв на оплату навчання і прожиття просвітянськими лекціями, а на четвертому році з підтримкою С. Закшевського почав отримувати щомісячну стипендію.

Тоді ж він почав досліджувати становище Греко-католицької церкви в XVII ст., життєпис львівського єпископа Йосифа Шумлянського, а 18 березня 1931 р. захистив докторат на тему «Jozef Szumlanski pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708) Zarys biograficzny». У 1934 р. М. Андрусак видав монографію, у якій різнобічно дослідив діяльність Й. Шумлянського, подав біографічні відомості, охарактеризував усі сфери церковно-релігійного життя й національно-культурної діяльності владики, його відносини з Львівським братством⁸.

Ще у студентські роки М. Андрусак почав працювати (з 22.11.1927 р.) бібліотекарем у бібліотеці Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Тоді ж йому доручили збирати матеріал до бібліографічного реєстру «Західна Україна», задуманого М. Грушевським (опубл. у ж. «Україна» у 1929 р).

У 1932 р. молодого вченого обрано дійсним членом НТШ, відтак він виконував обов'язки заступника секретаря Історично-філософської секції НТШ, виступав із доповідями та рефератами, регулярно публікував історичні козакознавчі розвідки до секційних праць «Записок НТШ», публікував у львівській періодиці релігієзнавчі статті, біографічні розвідки⁹.

Від 20 березня 1936 р. М. Андрусак обраний дійсним членом Історично-правничої секції Богословського наукового товариства (упродовж 1923–1939 рр. загальна кількість членів Товариства становила 236 осіб, з них-16 мирян), опублікував у часописі товариства «Богословія» «Нову працю про Берестейську унію»¹⁰ та «До початків державності в Україні»¹¹.

Він надрукував низку історичних розвідок у виданнях товариства «Прогрес», а також співпрацював у міжвоєнний період із Польським історичним товариством у Львові й Академією знань у Кракові, опублікував низку статей з української історіографії та рецензії на праці польських дослідників з історії церковної унії та козаччини у їх виданнях. Крім того, дослідник опублікував у «Польському біографічному словнику» у 1935–1938 рр. життєписи Діонісія Балабана, Тихона Байбуза (1935), Якова Чалого (1938); у варшавському часопису «Бюлетень польсько-український» – розвідки з історії Церкви та москвофільства¹².

Дослідники відмічають, що діяльність вченого у Львові у 1930-ті роки була найпліднішим періодом його наукової та громадської праці, коли він активно працював в українських та польських наукових, культурно-освітніх та богословських товариствах, публікуючи дослідження з історії українського козацтва і церковно-релігійних відносин XVII – першої чверті XVIII ст., історіографічні огляди, завдяки яким став відомим істориком (до 1939 р. видав понад 200 монографій, статей та рецензій). Зокрема, публікувався у найбільших галицьких періодичних виданнях: «Діло», «Літопис Червоної Калини», «Вістник», «Життя і знання», «Наша культура», «Новий час», «Напередодні» та інших¹³.

Від 26 жовтня 1939р. короткий час працював помічником проректора Львівського державного університету, старшим бібліотекарем університетської бібліотеки¹⁴.

У січні 1940 р. вчений переїхав до Кракова, публікував свої історичні праці у газеті «Краківські вісті» (зокрема «Історичні нариси: Галицько-Волинька держава», «Розвиток і розпад Київської держави», «Історичні нариси: християнство на Україні і назва народу»), у видавництві «Проблем» («Етапи в розвитку української нації», «Генеза й характер галицького русофільства в XIX–XXст.») (1941). Дослідники стверджують, що вчений співпрацював у той час із поетесою і громадською діячкою Оленою Телігою, поетом і археологом, членом ОУН Олегом Кандибою-Ольжичем у культурній ділянці ОУН (м). Дещо пізніше М. Андрусак разом із похідними групами ОУН (м) прибув восени 1941р. до окупованого фашистами Києва, від 20 жовтня 1941 р. працював у відновленій УАН директором Інституту історії України. Та незабаром ряд українських інституцій було ліквідовано, почалися розстріли української інтелігенції¹⁵.

Тому 26 лютого 1942 р. М. Андрусак залишив столицю і перебрався до Львова, де працював бібліотекарем відновленого НТШ (квітень 1942 р.), викладачем у Першій українській державній гімназії та Вчительській семінарії (1942–1943), Греко-католицькій богословській академії (квітень–липень 1944 р.).

У липні 1944 р. М. Андрусак переїхав до Праги, де працював на філософському факультеті Українського вільного університету та у Слов'янському відділі університетської бібліотеки до квітня 1945 р.

Після закінчення Другої світової війни М. Андрусак перебував у таборах для переміщених осіб у Західній Німеччині, брав участь у культурно-освітньому та науковому житті української еміграції другої половини 40-х років ХХ ст., працював у відновленому Українському вільному університеті, де від січня 1946 р. до червня 1948 р. читав курс «Історія козаччини», написав низку праць, у трьох книгах видруковано його університетські лекції¹⁶.

У середині 1949 р. М. Андрусак з родиною перебрався до США, де відразу ж долучився до наукового життя. Брав участь у діяльності Американського відділу НТШ, новоствореного в 1965 р. Українського історичного товариства, викладав історію України в Українському технічному інституті, інших американських університетах та коледжах. Помер Микола Андрусак 25 січня 1985 р., похований у м. Бостон (штат Массачусетс)¹⁷.

Серед різноаспектних наукових зацікавлень М. Андрусяка (дослідження з історії України періодів княжої доби, Гетьманщини, суспільно-політичних рухів в Галичині ХІХ – початку ХХ ст., національна історіографія, генеалогія, геральдика, ономастика, біографіка, краєзнавчі розвідки) займають дослідження проблем історії Церкви ХVІІ–ХVІІІ ст., біографічні нариси тощо.

Першою ґрунтовною працею молодого науковця стала стаття про перемишльського православного шляхтича Івана Хлопецького. На основі багатьох опрацьованих джерел дослідник ствердив, що той був обраний кандидатом на перемишльське православне єпископство у 1632 р., мав королівську номінацію, але у 1633 р. раптово помер, не отримавши митрополичого висвячення. Праця була схвалена на засіданні Історично-філософської секції НТШ і опублікована в Записках НТШ¹⁸.

Зазначимо, що М. Андрусак повернув із забуття імена низки священослужителів, які активно займалися духовно-просвітницькою діяльністю, пропагуючи національну ідею. Це передусім розвідки про митрополита Юрія Винницького, крилошанина Івана Могильницького та священника Осипа Лозинського. Адже саме греко-католицьке духовенство очолювало й представляло національний рух галицьких українців, бо було єдиною численною освіченою верствою українського суспільства і щоденно спілкувалося з селянством, впливало на його думки, настрої та прагнення у громадському житті¹⁹.

Проте найґрунтовнішою працею молодого вченого було дослідження про релігійно-церковну, військову та політичну діяльність Йосифа Шумлянського – непересічну особистість, яка понад чверть віку була своє-

рідним містком між православно-візантійською і католицько-латинською цивілізаціями. Ще в 1677р. він таємно задекларував свій перехід до унії і довго очолював одну з найбільших в Україні Львівську православну єпархію і лише в 1700 р. офіційно став греко-католиком. Дослідник висвітлює біографічні відомості, схарактеризував різні сфери церковно-релігійного життя та національно-культурної діяльності Й. Шумлянського, проаналізував боротьбу за єпископську катедру. Автор докладно розглянув світський період життя владики, з'ясував причини його боротьби за Львівську катедру. А простеживши факти коренів та перебіг цієї боротьби, дослідник зробив висновок, що ці непорозуміння стали наслідком хаосу, який панував тоді у православній Церкві, зокрема відголосом тодішніх норм звичаєвого права – вільного вибору владик з-поміж світських людей.

На думку дослідників, тогочасна боротьба точилася між партією католиків-уніатів, представником якої був Й. Шумлянський, і партією православних, яку очолювали Антоній Винницький і Єремія Свистельницький²⁰.

У дослідженні висвітлено відносини Й. Шумлянського з Львівським ставропігійським братством, причини взаємних суперечок між ними, наведено факти відкритої боротьби між єпископом і братством. Автор дослідження вважав, що основною причиною цих непорозумінь були спроби підпорядкувати братство владиці, які в результаті виявилися невдалими.

Характеризуючи політичну діяльність Й. Шумлянського, зокрема його дипломатичні місії до правобережного гетьмана Петра Дорошенка 1671, 1672 і 1674 рр. для примирення гетьмана з Польщею, дослідник наголосив на тому, що владики звертався до російського царя з проханням захисту православних у Речі Посполитій і водночас намагався схилити гетьмана Мазепу на бік Польщі. Автор підкреслив у підсумку, що, хоч діяльність єпископа і зазнала польських впливів, однак він таки відстоював національно-культурні інтереси українців. На протипагу висновкам автора у тодішніх наукових дискусіях вчені зазначали в рецензіях, що в діяльності єпископа переважали політиканство і кар'єризм, а не оборона Церкви. Дехто з вчених вказував на деяку тенденційність праці М. Андрусяка, не зовсім задовільну джерельну базу, недостатнє використання праць російських істориків. Однак загалом ця ґрунтовна монографія у науковому середовищі була сприйнята схвально. Зокрема, високо оцінив дослідження молодого історика отець-василіянин М. Каровець за використання українських, російських, польських, латинських і німецьких джерел із фондів львівських та краківських архівів, бібліотек і музеїв. Він охарактеризував автора як «солідного та совісного» історика, дослідження якого правдиво висвітлює життя Церкви в Україні. Сучасні дослідники теж вважають, що ця праця й досі не втратила наукової

вартості та є взірцем для біографічних нарисів про галицьких владик і важливим дослідженням з історії Церкви в Галичині, суспільного й політичного життя другої половини XVII – початку XVIII ст.²¹

У іншому дослідженні «Боротьба за єпископську катедру», що було опубліковано в 1935р. у «Записках ЧСВВ», М. Андрусяк описав події запеклого суперництва між Й. Шумлянським, А. Винницьким і Є. Свистельницьким за львівську єпископську катедру упродовж 1667–1676 рр., вперше використовуючи і публікуючи важливі архівні матеріали до теми²².

Дещо пізніше (приблизно у 1939 р.) М. Андрусяк написав розвідку, яка не була опублікована і збереглася у рукописі, «Участь львівського владика Йосифа Шумлянського у міжнародній політиці України, Польщі, Москви», у якій дослідник зазначив, що в політичній діяльності єпископ виступав як агент польського уряду, підтвердив цей висновок відповідними прикладами. Зокрема, у 1671–1675 рр. владика був посередником у переговорах між гетьманом П. Дорошенком і коронним гетьманом Я. Собеським. А за гетьманування І. Самойловича та І. Мазепи, мріючи про митрополичий престіл, владика Й. Шумлянський скерував посольство до І. Мазепи з пропозицією приєднатися до Польщі, а також надсилав листи до Москви із запевненнями у вірності та прихильності. Коли ж ця його дипломатія зазнала краху, то, рятуючись від гніву царя, єпископ звинуватив у всьому польського короля²³.

Підсумовуючи діяльність Й. Шумлянського, дослідник назвав її суперечливою, оскільки єпископ керувався не патріотичними мотивами, а політичною кон'юктурою та меркантильними інтересами²⁴.

У 1930-х роках М. Андрусяк досліджував життя і діяльність діячів галицького відродження оо. Івана Могильницького і Осипа Лозинського, написав і опублікував про них біографічні нариси. Зокрема, дослідник підкреслив, що крилошанин І. Могильницький був ініціатором і першим ректором заснованого в Перемишлі інституту підготовки дяків і вчителів парафіяльних шкіл, де щороку на кошти зі спеціального рахунку, створеного з ініціативи єпископа Івана Снігурського навчалось 24 юнаки. Завдяки зусиллям крилошанина у Перемишльській єпархії на початку 1930-х років на 697 парохій діяло 385 парохіяльних і 24 тривіальні школи з руською мовою навчання і головна школа у Лаврові. Відзначено також успішну діяльність І. Могильницького у видавничій справі, підготовці шкільних підручників. Крім того, він написав «Граматику языка словено-руського» та наукову працю «Відомість о руськім язичі», у якій доводив самобутність української мови і народу, обґрунтовував важливість їх розвитку на підставі історичного права на зразок чеського та угорського народів, наголошував на придатності руської мови для літературного вжитку²⁵.

Підсумком досліджень науковця у студіюванні українського національного відродження у Галичині на зламі ХІХ–ХХ ст. стали брошури «Нарис з історії галицького москвофільства» (1935) та «Гене́за й характер галицького русофільства в ХІХ–ХХ ст.» (1941), у яких автор зібрав матеріали з цієї тематики, опубліковані в 1931–1935 рр. у львівських періодичних виданнях «Життя і знання», «Діло», «Нова Зоря».

У «Нарисах з історії галицького москвофільства» показано розвиток цього явища «від перших проявів українського національного відродження на галицьких землях». Дослідник наголосив, що питання галицько-москвофільського руху часто писали галицькі часописи, розглядаючи діяльність представників москвофільського і народовського таборів. При цьому він зазначав, що «попри національне засліплення у старих галицько-москвофільських діячів було велике прив'язання до свого народу, а також підкреслював, що не можна «тодішніх москвофільських («староруських») діячів уважати за політичних спекулянтів і національних зрадників, ренегатів, якими є теперішні керманічі москвофільського руху в Галичині»²⁶.

М. Андрусяк вважав, що москвофілів необхідно залучати до співпраці, а для цього треба передусім з'ясувати джерела та ідеологію галицького москвофільства. У восьми нарисах брошури проаналізовано погляди галицького москвофільства від зародження у 1840-х роках як мовно-літературної течії до поділу в першій чверті ХХ ст. на прихильників «старого курсу» на чолі з М. Королем та «нового курсу» під проводом В. Дудикевича. Учений простежив, як почав поширювати москвофільські погляди в Галичині історик Д. Зубрицький під впливом знайомства з московським професором М. Погодіним. Тоді ж він перейняв і підтримав професора щодо «єдності «руського» народу, з одною літературною нібито «общеруською», насправді ж московською народною мовою. На народну ж українську мову він дивився з презирством, з погордою звав її мовою пастухів», – підкреслив М. Андрусяк²⁷.

Тоді Д. Зубрицького підтримали, на жаль, Я. Головацький, Б. Дідицький, А. Петрушевич та інші.

Історик зазначив, що переломним у поширенні ідей москвофільства став 1866 р., коли на сторінках газети «Слово» Б. Дідицький висловився про «один народ від Сяну до Амура» та написав скандальну брошуру «В адин час научитьсѣ малорусіну по великорусскі», в якій доводив, що є єдина мова з двома вимовами.

Та все-таки на основі аналізу спогадів Б. Дідицького М. Андрусяк стверджував, що той не був ворогом української народної мови (його «разило тільки фонетичне письмо») та захоплювався творами І. Котляревського,

Т. Шевченка й інших українських письменників. Автор зауважив, що Б. Дідицький так і не вивчив російської мови, а все життя писав суржилом, використовуючи елементи церковнослов'янської, російської, польської й української мов. Однак своїм «московщенням» рідної мови Б. Дідицький підготував ґрунт на галицькій землі для виступу молодшого покоління москвофілів, яке прямувало до цілковитого національного винародження²⁸.

Автор нарисів теж доводив у окремому розділі, що Михайло Качковський був громадським діячем, опікуном і меценатом галицько-українського письменства другої половини ХІХ ст., тому його вважають москвофілом безпідставно. Історик доводить це на основі аналізу його листування з Я. Головацьким, де М. Качковський «різко висловлювався проти прилучення Галичини до Росії, а це ж була завжди основна вимога галицького москвофілства».

Дослідник зазначив, що М. Качковський «зовсім щиро бажав він, щоб галицька інтелігенція позбулася польщини... захоплювався тим, що самбірська гімназійна молодь ходила в козацьких і народних строях, а то й уладжував у себе сходини в честь Шевченка». Він писав, що засноване після смерті М. Качковського товариство москвофілський діяч о. Іван Наумович назвав його іменем, щоб скористатися з популярності та грошових фондів, які мали використати в літературних цілях²⁹. Автор підкреслив, що, на відміну від старшого покоління москвофілів, які «прилюдно заявляли, що вони русини, вірні австрійській династії і не тягнуть до Росії, не раз виступали згідно з українським національним табором, нове покоління стояло на позиціях «національної, племінної й культурної єдності галицьких русинів із росіянами»³⁰.

Обґрунтовуючи відмінність понять «русофілство» та «москвофілство», він зазначав у праці «Гене́за й характер галицького русофілства в ХІХ–ХХ ст.». Він розмежував ці два поняття, вважаючи, що поняття галицького русофілства є ширше, ніж москвофілства, хоч звичайно в українській публіцистиці ці два поняття бувають утотоженені, а москвофілство розвинулося з русофілства. Бо «москвофілство» було частиною «русофілства» і базою його виникнення³¹.

Історик вважав, що збереження галичанами старих національних назв «Русь», «русини» вказувало на їх прив'язаність до історично-національної традиції, що і вберегло їх від полонізації. На підставі значного фактологічного матеріалу, листування письменників, церковних і просвітницьких діячів історик простежив генезу москвофілства, з'ясував його згубну для українства роль. Дослідник застерігав від ототожнення з москвофілами «твердих русинів» (О. Лозинський, Г. Яхимович, С. Литвинович, Й. Семб-

ратович, М. Малиновський), які відстоювали народну мову в письменстві, виступали проти латинізації церковного життя, пропольських настроїв у суспільстві³².

Аналіз цих публікацій М. Андрусяка свідчить про те, що він, на відміну від тогочасних трактувань галицького москвофільства як явища чужого українському руху та вияву «зрадницької» позиції окремих діячів, уважав його складовою українського національного руху, що відіграв важливу роль у відокремленні галицьких українців від поляків.

Важливим напрямом наукових зацікавлень вченого були дослідження з української історіографії, над якими він працював у 1930-х роках. Вчений розглянув основні напрями та проаналізував діяльність осередків національної історіографії упродовж дев'яти століть (1039–1939), висвітлив розвиток національної історичної думки на Наддніпрянщині, Галичині та в еміграції, систематизував проблематику наукового доробку сучасників.

Дослідження М. Андрусяка з минулого Української Церкви видавали богословське наукове товариство у «Богословії» (з 1923) та Чин святого Василя Великого у «Записках ЧСВВ» (з 1924), які стали важливими виданнями з українознавства, загальної історії України та історії культури, згуртували істориків та богословів Галичини. У цих періодичних виданнях друкувалися праці М. Андрусяка: «Нова праця про Берестейську унію» (1933–1934), «Проект знесення нашого обряду» (1930), «Замітки до письменницької спадщини крилошанина І. Могильницького» (1932), «Боротьба за єпископську катедру (Картина з історії православної Церкви на Україні в другій половині XVII ст.)» (1935), «Матеріяли до історії Львівського єпископства в рр. 1667–1677» (1935)³³.

Напевно, для «Богословія» вчений написав у 1935 р. ґрунтовний нарис «Українська церква» (50 арк.), який не був опублікований і рукопис зберігається в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (Ф. 388. – Оп. –1. – Спр. 6). Ця праця складається з трьох частин: А) Історія; Б) Сучасний стан української церкви; В) Церковна література й наука.

Автор зазначає, що «уже з першими історичними відомостями про київську державу в другій половині IX ст. в'яжуться й перші відомості про місійну діяльність на Русі висланників царгородського патріярха Іпатія; наслідком цієї місійної праці було охрещення київських князів Аскольда і Дира коло 870 р. З того часу починає на Русі ширитися стихійно християнство...». Дослідник простежує ставлення перших руських князів до християнства, їх зв'язки з візантійським та західно-римським цісарями і їх послами, а також із Апостольською Столицею, живучість на Русі поганських традицій. Аналізуючи мотивацію тверджень дослідників про хрещення самого Володимира

Великого у 988 р. у Херсонесі, а опісля і всієї Русі грецькими духівниками, автор більше схиляється до висновку історика С. Томашівського про те, що не з Візантії, а з охридського болгарського патріархату прийшла, мабуть, на Русь перша церковна єрархія – архієпископ і єпископи з священниками. Він аналізує доводи, що підтверджують цю думку: незнання цим грецьким духовенством слов'янської мови, через що воно не надавалося до місійної праці на Русі. Тому бачимо у руській церкві (як і в охридському патріархаті) змагання римських і царгородських впливів, а навіть окремі спроби усамоствінення київської митрополії. Зокрема, без згоди царгородського патріарха став митрополитом русин Іларіон (у 1051 р.). А зв'язки Руської церкви з Римом залишилися аж до кінця XI ст., коли царгородський патріархат від часів Михайла Керуларія зірвав зв'язки з Апостольською Столицею. Щойно від початку XII ст. наступило узалежнення Київської митрополії від Царгороду. Але змагання до автокефалії не завмерли зовсім і пізніше. Коли Київ зайняв суздальський князь Юрій, то на київську митрополію знову вернулися ставленики греко-слов'янських царгородських патріархів. А перервані тоді зв'язки з Римом русини старалися нав'язати у часі татарських нападів. Так, до 1245 р. руський архієпископ Петро брав участь у ліонському соборі. Знову ж таки галицько-волинський князь Данило згодився на унію руської церкви з Римом і був коронований на короля (1253) папським легатом. Та внаслідок пізніших подій заходами царгородського патріарха у 1347 р. галицьку митрополію було скасовано зовсім. Останню відновив царгородський патріарх на домагання польського короля Казимира Великого ще раз у 1371 р., але до неї належали тільки прилучені ним до Польщі руські землі. А для тих руських земель, що увійшли до складу литовської держави, вистаралися литовські князі в другій половині XIV ст. окремих від московського митрополитів київських і всієї Русі. Але такий стан довго не проіснував, потім знову були митрополити, спільні для московської держави і для Русі, що входила до складу польсько-литовської держави. Останній спільний митрополит грек Ізидор на флорентійському соборі згодився на унію з Римом (1440) і після повернення до Москви був ув'язнений і втечею з в'язниці урятував своє життя, а собор московської церкви без порозуміння з царгородським патріархом вибрав іншого митрополита Йону (1448). Наступні спроби нав'язання зв'язків київської митрополії з Римом у другій половині XV ст. не привели до церковної унії при пасивності Римської курії. Щойно у другій половині XVI ст. почала Апостольська Столиця при допомозі єзуїтів змагати до приєднання русинів для церковної унії з Римом. Рим і єзуїти старалися приєднати до католицизму світського правителя руської церкви князя В. Острозького, але безуспішно. Хоч той і не був ворогом унійної ідеї, але бажав унії цілої

православної церкви з католицькою шляхом порозуміння чотирьох східних патріархів з Римом, що було неможливо з тодішніх політичних обставин.

Проте деякі руські єпископи (за винятком львівського і перемиського) самі звернулися до Риму із заявою про готовність приступити до унії, що й здійснилося у 1596 р. у Бресті. Але більшість руської суспільності (разом із запорізькими козаками) поборювала унію, вважаючи її засобом латинізації східного обряду. Так Русь поділилася на два ворожі табори, взаємно себе поборюючі. Деякі спроби порозуміння «Руси з Руссю», що було провідною думкою змагань таких гарячих руських патріотів, як уніатський митрополит Й. Рутський, потім Мелетій Смотрицький, були безуспішні. Не дали належних вислідів і спроби приєднати до унії православного митрополита Петра Могилу, його наступників. А згодом, внаслідок поділу України між Польщею і Московією (1667), доля православної київської митрополії була вирішена; в 1685 р. київського митрополита висвятив московський патріарх, обмежив його права, а врешті, в 1722 р. відібрав титул митрополита і залишив титул архієпископа. Тоді на руських землях у Польщі (Західна Україна і Білорусія) унія стала ширитися стихійно: прийняли унію єпископи перемиський (1691), львівський (1700), луцький (1702).

Коли з часу підлеглості київської православної митрополії руській православної церкві вона перестала бути національною і стала засобом московщення українського і білоруського населення, то уніатська церква, яку в XVII ст. козаки поборювали як польську інтригу, стає протягом XVIII ст. руською і білоруською національною церквою. І ця церква намагалася спинити обрядову латинізацію, не допустити втрати її церковно-обрядової індивідуальності. Водночас автор показав рани на тілі унійної церкви, розкрив суть внутрішньої боротьби між світським духовенством і василіянами, які були оновлені Й. Рутським і дбали про освіту своїх молодих послідовників та дали у XVII–XVIII ст. цілу низку апостолів церковного об'єднання. Але попри те багато з них захоплювалися латинськими обрядами. М. Андрусак зазначив, що при тому був це час розросту руської уніатської церкви. Та Росія все вмшувалася у внутрішні справи Польщі, почала підсилювати православ'я на українських і білоруських землях. Цьому слабо протистояла унійна церква, частина вищого духовенства якої і василіян були попольщені.

Тоді ж на українських і білоруських землях, що були під владою Росії, пішло поступове насильне нищення уніатської церкви. Більшість її вірних перейшли до православної церкви, що затрачувала тоді ознаки окремішності від російської православної синодальної церкви, яка намагалася русифікувати місцеве українське і білоруське населення. У 1827–39 рр. була насильно зліквідована унійна церква на всіх українських і білоруських землях під Росією.

Далеко кращою була доля тої частини київської уніатської митрополії, що після першого поділу Польщі перейшла під володіння Австрії. Дослідник простежує і початки церковної організації на Підкарпатській Русі, неясні в XII–XIV ст., що згодом стала окремим мукачівським єпископством, перейшла на унію з Римом у XVII ст. Він окреслює діяльність перших мукачівських єпископів, їх заходи, щоб сполучити Галичину й Підкарпатську Русь в одну церковну провінцію, покликати знову до життя галицьку митрополію; зазначає також, що вони спричинилися до створення у Відні греко-католицької генеральної семінарії.

У 1808 р. заходами каноніка Михайла Гарасевича в Римі й Відні оновлено галицьку митрополію, де пізніше греко-католицьке духовенство брало визначну участь в українському русі, створенні перших політичних організацій українців. Серед національно відродженого руського духовенства прокидається у 1860-х роках живий рух за очищення греко-католицьких обрядів від латинських практик. Дослідник простежує, як російський уряд насильно примусив духовенство і мирян Холмщини прийняти православ'я. Тому внаслідок знесення холмського уніатського єпископства унійна українська церква могла розвиватися тільки в Галичині під владою Австрії. Галицька митрополія з 1885 р. складалася з трьох єпархій. Тут діяли греко-католицькі семінарії у Львові, Перемишлі, Станіславі. Від 1882 р. у галицькій провінції почало успішно проводитися реформування ЧСВВ, стараннями галицького митрополита А. Шептицького були поликані до життя нові монаші згромадження.

Дослідник простежує також зв'язки з греко-католицькими церковними осередками в Угорщині, Чехії, Хорватії, Боснії; показує, як українські поселенці від 1884 р. почали закладати греко-католицькі парохії у Штатах Північної Америки й Канаді, де з 1907 р. оснуються окремі греко-католицькі єпископства. Історик висвітлює також, як там організовувалися від 1891 р. православні українські громади, а від 1910 р. – євангельські. Дослідник зазначив, що окремими від всіх інших українців (гілок православних та унійних) під оглядом церковної організації є православні українці Буковини. Українці греко-католики належали тут в часах австрійської влади до єпископства в Станіславі. А буковинські православні українці мають церкву, спільну одночасно й для румунів. Колись, за давньої Русі, Буковина належала до галицької православної митрополії, а потім – до окремої молдавської митрополії в Сучаві (від 1399 р.). Щойно після прилучення Буковини до Австрії (1775), залежність від молдавської митрополії ліквідовано, а в 1783 р. перенесено єпископську катедру до Чернівців. М. Андрусак зазначив, що православні українці безперестанно вели боротьбу з румунами на церковному полі. А

потім, у часі світової війни було вироблено план згоди між українцями і румунами з поліпшенням становища українців.

Розглядаючи сучасний стан української церкви, дослідник відзначив, що український національний характер має тільки греко-католицька митрополія з осідком у Львові, він детально проаналізував Львівську архієпархію, перемиський та Станіславський єпископати, їх структуру: кількість деканатів і парохій, склад духовенства.

Висвітлюючи стан української церкви, автор покликається на проф. В. Бірнова, що досліджував її історію з православного становища. М. Андрусак підкреслив, що з огляду на те, що православні українці майже не мають вищого духовенства, яке підсилювало б змагання до відмосковщення православної церкви хоч на тих землях, що політично відірвані від Росії, убогим є її стан, література. Багато українських православних священиків бояться духовних книг рідною мовою, щоб не наразитися на переслідування варшавського митрополита Діонісія, москаля за походженням і переконаннями. Більш відважні й освічені священики потрапляють у конфлікт з цим митрополитом і переходять під покров унійної церкви, яку всі українці вважають національною церквою і тільки сучасні політичні обставини не дозволяють їм усім з'єднатися у ній під релігійним оглядом.

Показуючи сучасне становище греко-католицької церкви у Польщі, дослідник підкреслює, що уряд намагається полонізувати українське плем'я лемків, допомагає йому в цьому апостольський адміністратор Лемківщини, який посилає кандидатів на священиків на виховання до римокатолицької семінарії в Кракові, а не до української греко-католицької семінарії у Перемишлі. М. Андрусак аналізує структуру і склад єпархій деканатів і парохій, монаших згромаджень. Він зазначив, що правне становище греко-католицької церкви в Польщі нормує конкордат Ватикану з польським урядом з 1924 р., який запевнює самостійність галицької митрополії, але не дозволяє поширювати її юрисдикцію на інші українські землі у Польщі. Українців греко-католиків Волині, Полісся, Холмщини й Підляшшя віддає він під юрисдикцію польської римокатолицької церкви, клир якої робить перепони греко-католицькому духовенству в його місійній праці.

Автор аналізує структуру, кількісний склад духовенства і вірних, діяльність греко-католицьких єпархій в Чехословацькій Республіці, Югославії, Хорватії, Словенії, Боснії; простежує історію розселення українців на цих землях. Так само розглянуто й церковну організацію українських емігрантів у Штатах Північної Америки, Канаді, Бразилії. Греко-католицька церква серед українців у цих країнах має виключно український національний характер;

всі українські греко-католицькі єпископи поза Галичиною є в тісних зв'язках з галицьким митрополитом, хоч і залежні безпосередньо від Риму.

М. Андрусяк підкреслив, що друга церква, до якої належать на сучасному етапі українці, у більшості православні, у XII–XVII ст. була руською церквою, але тепер не може бути українською національною церквою. Хоч справді були і є спроби зробити православу церкву в Україні українською національною.

Зокрема, у короткому періоді існування незалежної української держави був виданий закон про автокефалію Української православної церкви (1.01.1919). Пізніше український православний собор у Києві 21–23.X. 1921 вибрав проти волі московського патріарха українського православного митрополита Василя Липківського. Провідним органом УПЦ була Всеукраїнська Православна церковна рада, що видавала у перекладі на українську мову богослужбові книги. Але в 1928 р. більшовицька влада припинила її діяльність, ув'язнила митрополита і єпископів, відтоді нема єпархічного представництва УАПЦ в СРСР, існують тільки окремі церковні громади-парохії, що зазнають утиску від радянського режиму. Формально продовження УАПЦ має в Американських Штатах і Канаді, де є 152 парохії.

Дослідник зазначив, що у Польщі для 4.098 тис. православних є окрема Православна автокефальна церква (від 17.09.1925) з варшавським митрополитом Діонісієм. Ця митрополія складається з трьох українських дієцезій: волинської, варшавсько-холмської і поліської та двох білоруських – віленської і гродненської. Проаналізувавши структуру і склад єпархій, автор зазначив, що хоч 70% у митрополії становлять українці, 20% – білоруси, а тільки 10% припадає на росіян, чехів і поляків, водночас вище духовенство є російським, хоч в останньому часі замість російської мови тут вводиться польська як урядова. Отже, православна церква в Польщі є кривдою для українців і білорусів, вона не має статуту, який нормував би її матеріальне і правне становище, її положення не дуже світле: на Холмщині 104 церкви є замкнені, 161 – знаходяться у тимчасовому користуванні римо-католиків, а 55 – зовсім знищені.

М. Андрусяк підкреслив, що деякі українські іммігранти в Америці підпали під вплив англійських пресвітеріян, вони почали пропаганду з українською євангелістською церквою не тільки серед українського населення в Америці, але також і в Галичині. Та їх пропаганда є безуспішною, бо вносить роз'єднання в українське населення, її поборюють українські національні провідні круги з релігійних і національних мотивів.

У останньому розділі нариса дослідник висвітлив розвиток в українській церкві літератури й науки. Зокрема, розглядаючи історію церковної літерату-

ри, дослідник зазначив, що вона «появилася на Русі разом із християнством. Спершу це були переклади Св. Письма і творів Св. Отців Східної Церкви на староболгарську мову, що стала тоді літературною для Болгарії, Русі й Сербії». Переклади й переробки візантійських хронік, агіографій, проповідей та легенд послужили зразком для староруського оригінального письменства, що мало виключно релігійний зміст. Право громадянства на Русі здобула староболгарська мова, на яку переклали Св. Письмо св. Кирило і Мефодій і яку загально звать церковнослов'янською. Очевидно, що в перекладних і оригінальних творах давньої Русі проявляються у цій занесеній з Болгарії мові нахили до вживання місцевих слів залежно від того, де постав твір, або звідки походив його автор. А початки оригінального давньоруського письменства, як зазначив дослідник, пов'язані передусім із першим київським митрополитом русинського походження Іларіоном і його проповіддю «Про закон і благодать». М. Андрусяк докладно розглянув і дав опис видатніших пам'яток оригінального давньоруського духовного письменства, простежив розквіт аскетизму на Русі та монашої літератури, літописання, пізнішу полемічну церковну літературу, твори києво-могилянського духовенства.

Зазначимо, що на кожному аркуші цього рукопису М. Андрусяка є відчутні сліди сумлінно і ретельно зібраного великого допоміжного матеріалу, а ґрунтовні списки використаної літератури залишені дослідником поза рамками цього нарису про українську церкву³⁴.

Досліджуючи історію Церкви, історіографію, козаччину, проблеми національного відродження в Галичині середини ХІХ–ХХ ст., вчений займався і краєзнавчою тематикою. Зокрема, у 1932 р. М. Андрусяк видав краєзнавчий нарис «З минулого Знесіння» на замовлення членів читальні «Просвіти», де розповідається про село, яке рік перед тим увійшло до складу Львова (село отримало свою назву від посвячення церкви Вознесіння). У нарисі розглянуто минувшину Знесіння від першої згадки в актах 1469 р. аж до початку ХХ ст. Тут з'ясовано також розвиток господарських відносин на Знесінні в ХV–ХVІІІ ст., охарактеризовано соціальний склад населення, розглянуто культурно-національне життя Знесіння, участь селян у змаганнях львівського міщанства в обороні своєї народності та Церкви на початку ХVІІІ ст., стан освіти та заснування читалень Товариства ім. Качковського і «Просвіти»³⁵.

Маємо зазначити, що в історико-регіональних і краєзнавчих збірниках, видрукованих в еміграції в другій половині ХХ ст., опубліковано низку (більше десяти) досліджень М. Андрусяка про історично-етнографічні райони західного регіону України – Лемківщину, Бойківщину, Покуття. У них дослідник проаналізував суспільно-політичні процеси, культурно-

освітнє та релігійно-духовнє життя окремих галицьких повітів – Бучаччини, Збаражчини, Зборівщини, Золочівщини, Перемишльщини, Яворівщини, Ярославщини.

Зокрема, серед цих розвідок виділяється цікаве історично-мемуарне дослідження про рідне село «Вибрані питання з церковного, громадського й освітнього життя в Переволочній» (опубліковане у збірнику «Нариси з історії села Переволочна», упорядник В. Лаба). Зазначимо, що джерела до історії рідного села М. Андрусак вивчав ще у Львові. Вчений розпочав свою розвідку з першої історичної згадки про село в 1494 р. У 1745 р. на свято Введення Богородиці в храм було освячено сільську церкву, яку невдовзі добудували. Дослідник зазначив, що першим парохом у Переволочній був о. Іван Москалевський, який помер у 1782 р.

Автор дослідження простежив зміну всіх парохів аж до о. Івана Березинського включно (помер у 1956 р.). У розвідці відтворено також культурно-освітнє й господарське життя села, описано нелегкі життєві будні односельців, їх родоводи³⁶. М. Андрусак вважав такі краєзнавчі дослідження дуже актуальними і зазначив, щоб «виховувати громадянство в любові до своєї рідної землі, треба змалювати йому його місцеве минуле»³⁷.

Написані в 1930-х роках історико-краєзнаві дослідження М. Андрусяка були невеликими за обсягом, переважно науково-популярними, публікувалися в основному у львівських та діаспорних періодичних виданнях: «Літопис Червоної Калини», «Життя і знання», «Діло», «Наша Батьківщина», «Колосся», «Свобода», «Лемківському календарі», «Літописі Бойківщини» тощо.

Отже, дослідник М. Андрусак мав широкий спектр наукових зацікавлень. Він сумлінно і наполегливо досліджував і висвітлював проблеми історії Церкви XVII – першої половини XX ст., національно-культурні процеси в Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст., минувшину українського козацтва, займався українською історіографією, біографістикою, краєзнавством. Микола Андрусак як визначний український історик і громадсько-культурний діяч прожив складне, насичене незвичайними подіями і невтомною плідотною працею життя, зумів реалізувати свій життєвий і науковий потенціал в умовах бездержавності України (зі зброєю в руках захищав ЗУНР і УНР), двох світових воєн, заокеанської еміграції.

- 1 Чебан М. Микола Андрусак (1902–1985). – Львів, 2013. – С. 7–9.
- 2 Андрусак М. Вибрані питання з церковного, громадського й освітнього життя в Переволочній / М. Андрусак // Історія села Переволочна (упоряд. В. Лаба). – Львів, 2003. – С. 12–19.
- 3 Андрусак М. Автобіографія (вересень 1932) [публ. Л. Тиміш] // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2000. – Вип. 4. – С. 468.

- 4 Андрусяк М. Автобіографія. – С. 469; ЦДІАУ, м. Львів. – Ф. 388. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6, 7.
- 5 Чебан М. Микола Андрусяк як учасник і літописець визвольних змагань // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Я. Ісаєвич / – Львів, 2009. – Вип. 18: Західно Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – С. 556–562.
- 6 ЦДІАУ, м. Львів. – Ф. 388. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 8; 13.
- 7 ЦДІАУ, м. Львів. – Ф. 388. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 58–61.
- 8 Чебан М. Микола Андрусяк (1902–1985). – Львів, 2013. – С. 17–19.
- 9 Там само, – С. 19–22; Андрусяк М. Початки християнства на Україні // «Життя і знання». – 1932. – Ч. 4. – С. 99–100; Андрусяк М. Томашівський С. як історик церкви // «Нова Зоря». – 1931. – Ч. 95; Андрусяк М. Професор С. Томашівський і молодь // «Нова зоря». – 1932. – Ч. 1.
- 10 Андрусяк М. Нова праця про Берестейську унію // М. Андрусяк // Богословія. – Львів, 1933. – Т. XI. – Кн. 3/4. – С. 262–266; 1934 – Т. XII. – Кн. 1–2. – С. 58–66.
- 11 Андрусяк М. До початків державності в Україні / М. Андрусяк // Богословія. – Рим, 1970. – Т. 34. – Кн. 1/4 – С. 48–76.
- 12 Чебан М. Микола Андрусяк (1902–1985). – Львів, 2013. – С. 25–27.
- 13 Там само. – С. 28.
- 14 Там само. – С. 31; Чебан М. Микола Андрусяк як історик і організатор науки // Український історичний збірник. – Київ, 2009. – Вип. 12. – С. 381–394.
- 15 Історія Національної академії наук України (1941–1945). – Ч. 1. – С. 428–429.
- 16 Чебан М. Микола Андрусяк (1902–1985). – Львів, 2013. – С. 36–38.
- 17 Там само. – С. 42; Микола Андрусяк (In memoriam) // Український історик. – 1986. – № 1/2 (89–90). – С. 139.
- 18 Андрусяк М. Іван Хлопецький, перемиський православний єпископ-номінат в 1632–1633 рр. // Записки НТШ. – 1927. – Т. 147. – С. 130–140.
- 19 Андрусяк М. Замітки до письменницької спадщини крилошанина І. Могильницького // Записки Чину Святого Василя Великого (Жовква). – 1932. – Т. 4. – Вип. 1/2. – С. 325–326; Андрусяк М. Записник митр. Юрія Винницького з 1706 р. // Записки ЧСВВ (Жовква). – 1932. – Т. 4. – Вип. 1/2. – С. 180–204; Андрусяк М. Осип Лозинський – основник першої читальні в Яворові // Яворівщина з її минулого і сучасного. – Яворів, 1931. – С. 18–24; Андрусяк М. Греко-католицьке духовенство в українських національних змаганнях (XVIII–XIX ст.) // Календар українських вістей на 1962 рік. – Едмонтон, 1962. – С. 69–80; Оглоблин О. Українська церковна історіографія // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1969. – № 4 (24). – С. 25.
- 20 Біла С. До історії боротьби Йосифа Шумлянського за Львівську єпископську кафедру // Історія релігій в Україні: Матеріали ІХ Міжнародної конференції (Львів, 11–13 травня 1999 р.). – Львів: Логос, 1999. – Кн. 1. – С. 43–45.
- 21 Чебан М. Микола Андрусяк (1902–1985). – Львів, 2013. – С. 47.
- 22 Андрусяк М. Боротьба за єпископську катедру (Картина з історії православної Церкви на Україні у другій половині XVI ст) // Записки Чину Святого Василя Великого (Львів). – 1935. – Т. 6. – Вип. 1/2. – С. 85–136.
- 23 Біла С. Постаць Й. Шумлянського в дослідженнях М. Андрусяка // Історія релігій в Україні: Праці X-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 р.). –

- Львів: Логос, 2000. – Кн. 1. – С. 60.
- 24 ЦДІАУ, м. Львів. – Ф. 684. – Оп. 1. – Спр. 1629 (Праця М. Андрусяка «Участь львівського владики Йосифа Шумлянського у міжнародній політиці України, Польщі, Москви»). – 30 арк.
- 25 Андрусяк М. Іван Могильницький (3 приводу століття його смерті) // Діло. – 1931. – 29–31 травня, 4 червня.
- 26 Андрусяк М. Нариси з історії глиницького москофілства // Львів. – 1935. – С. 4.
- 27 Там само. – С. 8.
- 28 Там само. – С. 37–38.
- 29 Там само. – С. 42–43.
- 30 Там само. – С. 50–52.
- 31 Андрусяк М. Генеза й характер галицького русофілства в ХІХ–ХХ ст. // Прага, 1941. – С. 3.
- 32 Там само. – С. 8–13.
- 33 Андрусяк М. Нова праця про Берестейську унію // Богословія. – Львів, 1933. – Т. ХІ. – Кн. 3/4. – С. 262–266; 1934 – Т. ХІІ. – Вип. 3/4. – С. 58–66; Андрусяк М. Проект знесення нашого обряду // Записки ЧСВВ (Львів). – 1930. – Т. 3 – Вип. 3/4. – С. 574–581; Андрусяк М. Замітки до письменницької спадщини крилошанина І. Могильницького // Записки ЧСВВ (Жовква). – 1932. – Т. 4. – Вип. 1/2. – С. 325–326; Андрусяк М. Боротьба за єпископську кафедру (Картина з історії православної Церкви на Україні в другій половині ХVІІст.) // Записки ЧСВВ (Львів). – 1935. – Т. 6. – Вип. 1/2. – С. 85–136; Андрусяк М. Матеріяли до історії Львівського єпископства в рр. 1667–1677 // Записки ЧСВВ (Львів). – 1935. – Т. 6. – Вип. 1–2. – С. 137–200.
- 34 ЦДІАУ, м. Львів. – Ф. 388. – Оп. 1. – Спр. 6. (Праця Андрусяка М. «Українська церква»).
- 35 Андрусяк М. З минулого Знесіння. Вид. 2 –е. – Львів, 1992. – С. 6–17.
- 36 Андрусяк М. Вибрані питання з церковного, громадського й освітнього життя в Переволочній / М. Андрусяк // Історія села Переволочна (упоряд. В. Лаба). – Львів, 2003. – С. 6–10.
- 37 М. Андрусяк. Українські історично-краєзнавчі досліді (Їх вартість, дотеперішній стан і вигляди на майбутнє) // Наша Батьківщина. – Львів, 1937. – Ч. 2. (Лютий). – С. 42.

Summary

Vladimir Hayuk, John Palamar

Religious studies of Nicholas Andrusyak (1902-1982)

The life of Ukrainian historian, social and cultural activist, his participation in national competitions and the creative heritage are highlighted. Main directions of scientific interest of Andrusyak M., religious works of the scholar on the problems of Ukrainian Church history, the study of the life of its figures are considered.

Keywords: state and cathedral aspiration, historical, religious studies, church and religious life, Ukrainian historiography, local history